

Mõned küsimused ajaloodoktor Enn Tarvelile

PIRET LOTMAN

Eesti XX sajandi suurimate teadlaste nimekirjast leiame kaunis tagasihoidlikul kohal kaks tunnustatud ajaloolast: Peeter Tarveli ja tema vennapoja Enn Tarveli. Nende uurimused on kirjutatud erineval ajal ja erinevais oludes, ka temaatikas on vähe kokkupuuteid. Siiski on palju sarnast. Jüri Kivimäe iseloomustab Peeter Tarvelit perfektse ainetundjana ja avara profiiliga mõtlejana.¹ Peeter Tarveli 1930ndail kirjutatud käsitlused mõjuvad värsketena tänapäevalgi. Sügav ainetundmine, nauditav mõtlemiskultuur ning elegantne ja täpne sõnastus on iseloomulikud ka Enn Tarveli uurimustele. Autor järgib neis ajalooteaduse rangeid kriteeriume. Nõukogude aja odavad loorberid jäid tema vaimulaadile võõraks.

■ *Peeter Tarveli 1930. aastail kirjutatud tööd reformatsiooniaja suurkujudest mõjuvad tänapäeval jahmatavalt kaasaegseina, tema suhtumine kesk- aega ja katoliku kirikusse on väga erinev tema toonaste kolleegide omast siin meie luterlikus kultuuriruumis. Pealegi on nad väga kõitvalt kirjutatud. Kas Peeter Tarveli isiksus on mõjutanud Sinu eluhoiakut või koguni elukutse valikut?*

Peeter Tarvel ütles, et kui "Ignatius Loyola" ilmus, siis võtsid katoliku kiriku esindajad temaga ühendust. Raamat äratas tähelepanu ja sellesse suhtuti positiivselt. Mäle-

tan, kui onu kord naljatlevas toonis ütles, et kui peaks selline olukord tekki- ma, et mingi religioon tehtaks kohus- tuslikuks, siis tema läheks katoliku usku, eelistades võib-olla ajaloolasena seda traditsioonide rohkuse tõttu või nähes siis avaramat sisu. See eelistus on minu meelest sügavalt põhjendatud ka, kui sisuliselt vaadata. Sellepärast et see ratsionalism, millega protestantism omal ajal võlus, niisugune ratsionalism – kujuta ette 16. sajandi Rootsit või Sak- samaad – on tänapäeval oma aktuaalsu- se minetanud, võib-olla vastupidise märgi omandanud. Paremini on siis juba panga peale minna, tunnetele mängida, nii nagu mõlemad maailmakirikud seda teevad. 1930ndate Eestis oli kaks lähe- nemist: kas leige riigikiriklik, nagu seda tänapäeval loetakse obligatoorseks, vä- hemalt rahvuslaste seas – peab kas või väliselt kirikusse kuuluma ja kombeid täitma –, või siis eitav suhtumine, mis oli sotsiaaldemokraatiast omandatud.

Minu onu Peeter oli ju ka võitlev sot- siaaldemokraat, tähendab ideeline. Kuni elu lõpuni, ja see olevat talle tõsisel- pahandusi toonud. Mitmesem lähene- mine oli tõesti individuaalne ja mitte selle aja kohane. Kas ta on mulle ees- kujuks olnud? Eestlased on ju haridust alati väärtustanud ja sellepärast oli ta

¹ Peeter Tarveli kirjad Siberist. Jüri Kivimäe kommentaarid ja järelsõna. – Looming 1989, nr 10, lk 1378–1398.

Peeter Tarvel
oma kodus töölaua taga
Päeva tänaval Tartus
1930. aastate lõpul.

perekonnas või suguseltsis kindlasti autoriteediks – elav professor, kes osaleb poliitikas, on Riigikogu liige. Peale selle oli ta seltsiv inimene, jutukas ja suhtles ka lastega heameelega, pealegi ilma niisuguse onutsemise ja totutsemiseta, mis on ju väga oluline minu meelest ja mida lapsed oskavad hinnata.

Elukutse valikut mõjutas ta kaudselt. 1950. aastal, kui ma keskkooli lõpetasin, oli täiesti selge, et on vaja kõrgkooli minna, muidu oleks pidanud minema aega teenima. Siis oli kaks teed, rohkem valikuid ei olnud. Ja ühiskonnateaduste karidest viiekümnenadal aastal teadlik olles mõtlesin minna midagi tõhusat õppima, mõtlesin TPLisse minna. Vaatasin teatmike sisseastujatele. Mitte midagi ei olnud, kõige vähematki ei olnud, mis mulle oleks huvi pakkunud. Ma jõudsin ka niinimetatud täpisteadustega – matemaatika, füüsika ja keemiaga – mitte alla keskmise edasi ja küllap oleksin ka hakkama saanud, kui oleksin inseneriks õppinud. Aga mõtlen, et ikka õigesti sai tehtud, et ei läinud. See on ka siiski ränk, kui sul oma elukutse vastu mingit huvi ei ole.

Tean üht niisugust meest – see on kõige suurem Leedu kaasaja medievist Edvardas Gudavičius. Tema õppis inseneriks isa mõjutusel. Aga siis juhtus, et tehases oli vaja mingit kodu-uurimuslikku tööd teha ja ta hakkas mingit ringi juhendama. Selle kaudu jõudis siis oma huvide juurde, hakkas ülikooli õhtuses osakonnas ajalugu õppima ja kaitses kandidaa-

ditöö ning just nüüd, murdeaastatel, kas 1989 või 1990 kaitses doktoriväitekirja. Elu ise tõukas ta oma huviala juurde.

Siis vaatasin, mida Tartu ülikoolis oleks võinud õppida. Mõtlesin agronoomiks – see pakuks mulle tänapäevani huvi – aga mis perspektiivid olid sel ajal agronoomil! Juristik oleksin hea meelega õppinud, see pakub ju ka teatud mõttepinget, nii nagu ristsõnade lahendamise. Hiljemgi on huvi olnud õigusasjade vastu. Aga jälle praktika tõmbas läbi. Kuigi imelikul kombel toliaegsete juristide hulgas on ka väheseid korralikke inimesi. Nagu näiteks professor Herbert Lindmäe, kes kriminalistik hakkas ja minu teada ei kaotanud oma inimesepalet, nii nagu enamik juriste, ükskõik siis, millistes organites nad töötasid – ega siis kohus ja prokuratuur või miilits ju põhimõtteliselt erinenud julgeolekust. Järele jäid keel ja ajalugu. Mõtlesin, et õpiks keeleteadust, aga sel ajal võeti üldse ainult eesti keelde vastu ja õpetus oli põhiliselt kirjandusele rajatud. Nendest, kes ülikooli astusid viiekümnenadal aastal, on küll keeleteadlasi tulnud, nagu Arvo Laanest ja Paul Kokla, aga nemad spetsialiseerusid hiljem. Ja ma ei tea, mis see siis õigem oleks olnud. Ega see kuigi suur printsiipiaalne vahe ole, kas oleksin õppinud soome-ugri keeleteadust või ajalugu, aga niimoodi see läks. Aga miks siis ajalugu? Nähtavasti oli mingisugune huvi. Kodus oli mõni juhuslik ajalooraaamat, kas onu Peetri kingitud või muidu mu-

retsetud. Isal olid kainemad huvid. Tal oli põllumajanduslik haridus ja kodus oli põllumajanduslikku kirjandust mitmes keeles, ja majandusteaduslikku kirjandust, mis ta oli Saksaamaalt omal ajal tellinud, kui raamat veel odav oli. Tema humanitaarteaduslikud huvid suundusid rohkem majanduse poole peale. See ei eitanud filosoofiliste huvide olemasolu, aga näiteks keelde ja ajalukku suhtus isa kui praktik – see oli millekski muuks vajalik. Kui ma läksin Tartusse, siis ühest küljest oli mu kodu soodustav tegur, teisest küljest aga takistav. Tuli minna niinimetatud mandaatkomisjoni – kahjuks jäävad mulle halvasti näod meelde, ei tea, kes seal laua taga istusid – suur seltskond oli. Põhiliselt partei ja eriosakonna, aga muidugi ka teaduskonna esindajad. Mul oli medal ja eksameid ei olnud vaja teha. Esitati küsimusi ja mina ei salanud midagi. Mõtlesin, et selle valvsusega niikuinii tuleb välja ja kui juba ei võeta, siis on asi nii hull, et parem sinna üldse mitte minna. Nähtavasti õigesti tegin, rääkisin, et vend on Saksa sõjaväes olnud ja andis end seal vangi ning teenis Punaarmees tööpataljonis. Onu oli Siberis, seda nad oleksid niikuinii teadnud. Mitu kor-

da küsiti, kas isa oli Omakaitstes. Mina ütlesin, et ei olnud. Lõpuks ütlesin südametäiega, et ei tahetud, liiga vana oli – ta on 1882. aastal sündinud.

Teistpidi – kas onu Peeter on eeskujuks olnud, seda ma ei oska öelda. Sellepärast et sotsiaaldemokraatlikud ideaalid, mida ma põhimõtteliselt lapsena, niipalju kui aru sain, õigeks pidasin ja praegu ka, eriti selle sõna teise poole osas – demokraatlik s.o õiguslik võrdsus ja lähendamine. Selle sõna esimene pool, sotsiaalvaranduslik võrdsustamine oli viiekümnendaks aastaks jõudnud juba küllalt ennast praktikas näidata. Seepärast ei osanud ennast ei siis ega tollal sotsiaaldemokraatidega samastada. Need päris idealistid on Aleksander Loidi sugused, kes – raiu või tükkideks, oma ideaalidest ei tagane, kuigi nad täiesti teadvustavad, missugune on praktika. Nad teevad nii selget vahet oma ideaalide ja praktika vahel. Mul need piirid hägustuvad. Nii et selles osas ei ma oska öelda. Kindlameelsuse suhtes tol ajal ju ei teadnud. 1945. aastal pandi ta kinni. Mis seal juhtus, kui kindlameelne ta oli, nagu hiljem on räägitud, võis ju ainult oletada. Pigem olid eeskujuks mõned teised

Üldajaloo osakonna lõpetajad kevadel 1955. (vasakult): Valve Meoma, Ester Leeman, dotsent Lydia Roots, Marju-Ilona Ariste, Helju Eirand. Seisavad: Jaan Vendla, Enn Tarvel, René Anvelt, Helmut Piirimäe, Harivald Arst.

mehed, Vana Limberg näiteks, minu sõber Metsikust, 1869. aastal sündinud, kes oli printsiipaalne kõiges, nii inimeste kui ka ühiskondlike küsimuste suhtes. Mingeid kompromisse ta ei teinud. Sellepärast oli minule suureks lõögiks, kui Limberg läks ka 1940. aastal valima. Relvad korjati ära – ta oli kõva jahimees, aga andis oma jahipüssi ära ja läks vallamajja valima ka. Hirm oli kõigil inimestel sel ajal nii tugevalt sees. 1918. aasta sündmused olid ka väga selgesti meeles. Rahvas keskmiselt hindas nähtavasti olukorda palju selgemini kui riigijuhid, ei eeldanud niisuguseid pehmeid üleminekuvariante. Hilisematel valimistel ta ei läinud valima, oli lihtsalt kodus ja pani ukse kinni, nii et valimiskastiga ei saadud tulla. Nii et selles mõttes jah, eeskujud on võib-olla mujaltki otsida. Eeskujud ei tarvitse olla alati niisugused plakati pealt võetud või marmorise raiutud nagu Mucius Scaevola või kaitseväge ülemjuhataja või härra president. Tihti peale leiab neid hoopis lähemalt.

Diplomitöö tegin Inglismaast: "Feodaal-absolutistlik Inglise riik ja kodanliku riigi kujunemine Inglismaal". Mingisuguseid imesid, uudseid mõttekäike seal ei olnud, kuigi ma mäletan, et paari detaili nagu märkas. Esimese kursuse töö oli Henrikust, teema oli venelaste abi eestlastele muistses vabadusvõitluses, vana Kenkmaa andis. Vaino Väljas tahtis seda teemat saada ja mina ka. Siis võtsime loosi.

■ *Miks Sa Tartu ülikoolis õpetanud ei ole?*

Esiteks ei ole mul nähtavasti õppejõu talenti ja teiseks olid ülikool ja akadeemia süsteem kuidagi eraldatud. Kui ma ülikooli lõpetasin, siis ei olnud ka erilisi edasijõudmise võimalusi. Vassar kutsus aspirantuuri, aga ma ei saanud sinna sellepärast, et ei olnud soovist. Aspirantuuri minemiseks pidi kas kaks aastat teenima või olema ülikooli poolt soovitus. Need daamid, kes seal teadustööd juhtisid, Moosberg ja Roots, kandsid selle eest hoolt, et ma soovistust ei saanud. Nad ei tahtnud ka *cum laudet* anda, aga see on omaette lugu. Mis Moosbergi puutub, siis ma olen alati öelnud ja ütlen nüüd ka täie vastutustundega, et ega tema ei olnud loodud loll. Kui tema

"...Vana Johannes Limberg, minu sõber Metsikust, 1869. aastal sündinud, kes oli printsiipaalne kõiges, nii inimeste kui ka ühiskondlike küsimuste suhtes."

oleks natukenegi haridust saanud, algharidustki, siis ta oleks täitsa inimese moodi võinud olla. Tema eluloost võib kokku arvutada, kui palju tal oli neid õppeaastaid ja need olid ju ka rohkem vaimseks nüristamiseks kui teadmiste omandamiseks ja vaimu arendamiseks. Aga kateedrijuhataja Lydia Roots, üldajaloolane, tema oli loodud loll, ütlen ma täie vastutustundega. Niisuguseid oli seal väga palju, ega tema ainukene olnud.

Ja siis imelikul kombel, kui ma pärast lõpetamist Tartus muuseumis töötasin, kutsuti mind lugema Inglismaa ja Saksamaa ajalookursust filoloogidele. Siis ma valmistasin suure hoolega seda ette ja lugesin. Uno Ussisoo oli minu õpilane ja saksa keele õppejõud Heli Susi samuti. Kui ma Tallinnasse tulín, tegid Tartu ülikooli õppejõud selget vahet. Mõtlesime kunagi Juhan Kahkiga, et võiks seal lugeda paralleelselt Eesti ajaloo kursust. Mina olin hea meelega valmis minema ja tema, ning oleksime veel mõned teadurid kutsunud. Ilma iga-suguse kompensatsioonita. Kuigi selle vastu põhimõtteliselt midagi ei öeldud, vajus see alla nagu udupilv keskhommikul. Ei tulnud kõne allagi. Hiljem on see asi mõnikord kõne all

olnud. Professor Piirimäe näiteks on korduvalt kutsunud Tartusse lugema. Ma olin hea meelega nõus paariks nädalaks minema. Aga tema seda nii ei mõelnud, tema eeldas, et hakan kaks korda nädalas Tartus käima. Aga see on omamoodi tülikas ja ma ei tea, kui tõsiselt see mõeldud oli. Mina olen Tartu ülikoolis kaks korda esinenud. Ükskord ajalooringi koosolekul, kui professor Aadu Must ajaloo-seltsi taastas, ja nüüd kutsus üks tudengihärra, kes on vist ajalooringi esimees. Kuid see polnud siiski auditooriumiloeng, vaid mingi üritus ülikooli ruumides.

■ *Kas Sind parteisse astuma ei sunnitud?*

Ülikoolis ei saanud sellepärast ajaloo valas ega üldse kutsealaselt aktiivselt teotseda, et kui oleks positiivses mõttes kuidagi silma torganud, oleks hakatud ühiskondlikult aktiveerima, sealhulgas komsomoli ajama. Sellepärast ei saanud ka ajalooringis käia. Mida sai teha, oli ise lugeda, mis kätte sai. Niisamuti oli hiljem parteisse ajamisega. Ajaloo Instituuti tulles kaitsesin 1961. aasta aprillis väitekirja ja sügisel pärast suvepuhkust hakkas Maamägi, instituudi direktor tol ajal, mind süsteemikindlalt parteisse ajama. Et ta nüüd iga päev oleks välja kutsunud ja rääkinud, seda ma ei julge öelda, nii ilmselt ei olnud. Aga üle päeva, seda ma julgen küll öelda, ja nii kestis pikalt. Ma siis mõtlesin igasuguseid vigureid ja põhjendusi välja, nende loetlemine viiks pikale ja see ei annakski midagi. Pärast ma väsisin ja tüdisin ära, nägin, et sest midagi ei tule. Ühel päeval kui tema jälle rääkis selle jutu pikalt ära, küsisin ma äkki ootamatult: "Kas sa küüditamas käisid?" Tema ei öelnud selle peale midagi, oli vait, pendeldas diagonaalis oma kabinetti mööda edasi-tagasi, edasi-tagasi. Mina ootasin ja siis ta ütles: käisin jah. Ja rääkis lühidalt oma muljeid: oli olnud mingisugune väikeste lastega perekond, neil ei olnud sooje riideidki. Tema läks siis kooperatiivi, ostis lastele vildid ja viskas neile autokasti. Mina ütlesin selle peale, et praegu on olukord siiski selline, et ei ole vähimatki garantiid, et niisugused asjad ei kordu. Ja kui need korduvad, siis olen mina parema meelega küll nende hulgas, keda sinna autokasti visatakse,

kui nende hulgas, kes sinna kasti viskavad. Tema oli jälle vait, käis edasi-tagasi ja ei öelnud midagi. Mina siis ütlesin selle peale, et ma loodan, et ei pea täna kohe siit instituudist minema hakkama. Tema vastas: ei pea üldse minema, aga pead muidugi arvestama, et sul mingit edasijõudmise võimalust ei ole. Tahaks arvata, et ta selle eest kandis hoolt, sest ametialaselt ma muidugi ei edenenud. Vanemteaduriks, kelleks kandidaadid ju enne või pärast kaitsmist tehti, sain ma alles 1968. aastal, kui Juhan Kahk tuli direktoriks. Aga Maamäe kohta peab seda ütlema, et tema mind eriti ei vaenanud, kuigi ka ametis ei edendanud, nähtavasti luges seda oma moraalseks kohuseks. Muidu suhtus sõbralikult.

■ *Kas kirjanduse kättesaadavus on mõjutanud Sinu uurimisvaldkonda?*

Mis puutub kirjandusse või teemavalikusse, siis see on tegelikult väga keeruline asi – teemasid on ju lõpmatuseni, kuid siin peab kahte asja silmas pidama. Esiteks, kuivõrd see on mõttekas. Sellepärast, et see, millega meie tegeleme, pretendeerib ju tihti ka teaduse nimemele. Kui tema seda on, siis ta on midagi üldisemat. Esiteks globaalsemat geograafilises mõttes, aga peale selle midagi üldisemat, seostatumat ka meie üldise teadmise kontekstis. Igal asjal peab mingisugune mõte olema. Kuitahes kitsas uurimistöö näiliselt ka pole, ta peab alati olema mingis taustsüsteemis, mingisuguses kontekstis, seda peab alati vaatama. Ja teine, praktilisem asi, mis sinu küsimuses vilkus, on see, et ta peab olema teostatav, peab olema realiseeritav. Muidugi võib olla ka puht küsimust püstitavaid uurimusi ja teemasid. Teed näitavaid, valgustavaid. Kuid neid on võib-olla raske leida ja kui nad ei ole midagi erilist, uut ja rabavat, siis nad jätvad tühja tunde. Järelikult teema peab olema uurimisesega kaetud. Sel, kes tegeleb enda arvates süvauurimusega, peab teema olema originaalmaterjaliga kaetud, mitte ainult kompilatiivsel tasandil, nii nagu seda tihtipeale tehakse. Aga sellest üksi on vähe. Selleks, et uurimus konteksti panna, kõlama panna, et temast saaks tõesti globaalse ajalooteaduse osa, on vaja esiteks autoril endal mingit üldisemat

Doktoridissertatsiooni
kaitsmise järel
aastal 1971 õnnitlevad
Enn Tarvelit
Hilda Moosberg,
Hans Kruus,
Viktor Maamägi,
Juhan Kahk.

Fotod Enn Tarveli
erakogust.

nägemust ja teemal on vaja mingit üldisemat nägemust ja valgustust, ja selleks on siis hea võimalikult lai lugemus ja asja väga paljudesse ajalistesse ja kausaalsetesse ja ruumilistesse seostesse viimine. Selleks et meie regiooni uurida, peab olema ka mingi üldisem tagapõhi ja seda muidugi Nõukogude ajal absoluutselt ei olnud ja raske oleks olnud ette kujutada, et see oleks saanud olla. Kui siin tehti uurimistööd, kirjutati niisuguseid naeruraamatuid nagu Eesti NSV ajalugusid, siis need olid ju täiesti lokaalajaloolisel kodu-uurimuslikul tasemel. Seal ei olnudki küsimuse püstitamist, millega meie siin praegu rabeleme – et see oleks mingisugune osa ajalooteadusest üldse või maailma ajalooteaduse arenguprotsessist. Paremalt juhul see haagiti kuidagi täiesti mehaaniliselt, kunstlikult kahe asja – vene ajaloo ja marksistlik-leninlik-stalinliku ajalookontseptsiooni – külge. Aga need haakimised või traageldused olid ju üpris haprad. Nii et see oli niivõrd piiratud ja niivõrd lokaalne, et ei oskagi sellest tõsiselt kõnelda.

Muidugi ei ole kirjandus olnud alati vabalt kättesaadav, ainult et kuivõrd valusalt see tabab, oleneb iseenda silmaringist. See oleneb iseenda maailmanägemisest ja võrdlemisvõimest jne. Et kas sa üldse teadvustad endale tegelikku olukorda. See on nii, nagu seltsimees Stalin vaenas neid, kes olid võiduka Punaarmeeaga Euroopas käinud. Tegelik põhjus, miks

neid isoleeriti ja hävitati, oli muidugi see, et nende maailmanägemine oli avardunud ja nad said paremini aru ümbritsevast reaalsusest, muutusid seetõttu ohtlikuks. Niisamuti on uurijatega. Kunagi jõudis minuni ja peaks igaüheni jõudma see, et maailmas on natuke rohkem kirjandust ja on mõningaid niisuguseid raamatuid ja ajakirju, millest võib-olla siin lähiümbruskonnas ei ole aimugi, mis ei kajastu milleski, ei kataloogides ega üldkättesaadava kirjanduse viidetes. Palju meil siis siin neid tsiteerimiskatalooge on.

Kui ma ei oleks "Adramaad"² Poolas kirjutanud, ma kardan – see oleks jäänud kirjutamata, vähemalt sellisel kujul. 1959. aastal olin seal lühikest aega ja 1969. aastal pikemalt – kuus kuud, lugesin ja kirjutasin palju, sealhulgas ka "Adramaa" osi. Tegelikult oli see maakasutamise ja maksustamise alustest üldse, sealhulgas põhimõttelistest alustest. Maakasutusühikud on hea näide selle kohta, kuivõrd globaalne on meie ainevaldkond. Tänu Poolas stažeerimisele on uurimuses mingisugune taust olemas, vähemalt võrdlevas plaanis. Sain kasutada Poola ja Kesk-Euroopa allikväljandeid ja agraarajaloolist kirjandust. Poolas oli näiteks ka prantsuse kirjandus esindatud.

²E. Tarvel, Adramaa: Eesti talurahva maakasutuse ja maksustuse alused 13.–19. sajandil, Tallinn, 1972.

Ajaloo Instituudi väike käsiraamatukogu oli mulle nagu suur ilmutus, see oli ikka aken maailma ajalooteadusse. Selline väike, pisike ne Ajaloo Instituudi raamatukogu... Võib-olla meie institutute raamatukogudega võrreldes ta nii väike ei olnudki, aga seal oli see, mida sihipäraselt telliti, prantsuse kirjandus muidugi esmajoonel. Poola teadlased olid maailmas esirinnas ja laenasid palju otseselt Prantsusmaalt, näiteks toitumuse või, kuidas seda peab ütlema, alimentatsiooni uurimise. Prantslased tulid selle suunaga välja, siis hakati seda siin ka tegema. Nii nagu näiteks Heldur Palli rakendas Louis Henry` rahvastikuloo taastamise meetodit. Ausa mehena rõhutas ta alati, et see on Henry` meetod, mida ta kasutab. Võib-olla väiksematel keskustel ei tasugi alati väga auahneid sihte seada. Seegi on juba suur saavutus, kui võetakse mingisugune meetod ja seda laitmatult, oskuslikult, professionaalselt rakendatakse. Poolaski oli ju tihti niimoodi, kuigi seal oli ju muidugi originaalset mõtet ka, majandusajaloo osas näiteks Witold Kula oma loominguga.

■ *Milliseid keeli peaks Eesti ajaloo uurija valdama? Kas kindlasti ka läti keelt?*

Kui ma tegin kandidaaditööd Lõuna-Eesti agraarsuhetest, Liivimaast seega, ei saanud arusaadavalt Läti asjadest mööda minna. Oleks ülimalt kohatu olnud, kui ei oleks läti kirjanust lugenud. Siis lugesin ma ka Leedu asju. Aga kuna Riias oli ühtelugu tegemist, siis ma lugesin läbi ka venelastele mõeldud läti keele õpikud ja kasutasin vestluses läti keelt. Kuigi sellest on aastakümneid mööda läinud, võin ma praegu ka teed küsida, ilmast rääkida ja poes suhelda või restoranis lauajuttu ajada. See on siis see aktiivne külg. Ükskõik kui murtud ja vigaselt ja pahasti, aga nad saavad aru. Lugemisega on teine asi. Kui ma Poola asju vaatasin, siis lugesin ka leedu keeles. Kui ma sõnastikuta loen, näiteks lennukis ajalehte, siis üldjoontes saan aru. Selleks et detailsemalt tõlkida, on siiski vaja sõnaraamatust järele vaadata.

■ *Kas romaani keeltega on sama lugu, mis germaani keeltega – et Sa oskad neid kõiki?*

Oh ei! Rumeenia keelt ma olen natukene lugenud entsüklopeedia tekstide jaoks, õpik on kodus. Prantsuse keelt ma, erinevalt inglise või rootsi keelest, õppisin. Rääkisin ka mõne sõna. Ettekandeid ma ei ole prantsuse keeles teinud. Läti keeles ma olen esinenud küll, oponeerinud, aga siis on ju teksti keegi teine tõlkinud. Ega ma sellega saa hoobelda, et ise läti keeles teksti teen ja esinen. Itaalia keelt olen jälle õppinud, sellepärast et see käib ajaloolasel ju ka nagu asja juurde. See tähendab, et ma võin lugeda ja rääkida nagu kõik Lääne turistid – need oskavad ju kõik itaalia keelt. Imelikul kombel saan filmidest ka aru. Ameerika filmidest näiteks ma ei saa midagi aru, seal sulab kõik ühte voolu. Itaalia keel on selge diktsiooniga, sellest saab paremini aru.

Mu elu on selles mõttes naljakas olnud, et prantsuse keelt ma olen õppinud ja saksa keelt ka koolis, inglise ja rootsi keelt mitte. Ariste juures käisin küll rootsi keele vestlustunnis. Prantsuse keelt ma, jah, õppisin, aga see oli väga ammu. 1956–57 käisin Kallista Kannil loengutel. Seal oli väga hea õpetus, seda peab kiitma. Läksin tema juurde, kui olin juba ülikooli lõpetanud, ja rääkisin, et tahaksin ka õppida. Tema kutsus siis oma prantsuse keele õpperühma, kus oli üksainuke üliõpilane. See oli Rita Lombak – Margarita Voites, pärsine ooperiprimadonna. Tema oli bibliograafia üliõpilane ja Moskvast vene koolis käies oli prantsuse keelt õppinud. Kallista Kannil oli ilmselt kahte kergem õpetada kui ühte. Õppisin seal kaks aastat. Portugali keelt ma ei ole iialgi õppinud, aga onu Peeter, tema õppis küll. Saksa ajal oli ta ülikoolist ära ja tegi Metsikus heina. Ühel suvel õppis hispaania keelt, itaalia keelt oskas enne, ja teisel aastal õppis portugali keelt. Mina tema kõrval ka vaatasin ja kuulsin üht-teist, mõnedki sõnad on mees sellest ajast. Rumeenia, läti ja leedu keelt õppis ta juba Komis vangilaagris oma lõbuks, enesearendamise mõttes. On natuke kurb, kui mõned küllalt kvalifitseeritud inimesed ei pööra keeltele küllaldast tähelepanu. Kõrge kvalifikatsiooniga teadlastelgi on mõningad puudujäägid keelte alal üldajaloolise fooni osas. Rootsi

medievist ja uue aja alguse uurija peaks ladinaja saksa keelt minu arvates tingimata tundma. Kasulik oleks ka, kui tunneks Saksa õiguslikku ja riiklikku süsteemi.

■ *Kas Sa "Ajaloos apoloogia" tõlkisidki rahvahariduslikel eesmärkidel?*

"Ajaloos apoloogia" väljaandmine on õieti Mart Kivimäe teene, tema oli toimetaja Eesti Raamatus ja alustas seal sellist seeriat. Konradi valimiku andis ka välja. Tema tahtis Blochi avaldada. Kuidas ta minu peale sattus, ei tea, võib-olla jutu sees tuli niisugune mõte. Mina ju teatavasti ei kuulu prantsuse filoloogide või prantsuse keele oskajate hulka, sellepärast oli mul seda väga huvitav tõlkida ka. Püüdsin seda niimoodi teha, nagu minu meelest ajalooteost peab tõlkima, mitte nii nagu värsse või romaani. Mäletan, et Vaino Vahing kritiseeris seda väga tapvalt Edasis. Nii surmavalt, kui veel vähegi saab. Temal hakanud pea sellest hulgama, nagu oleks mingis vatiga ülelöödud kambris olnud, kust mingisugune heli ega mingisugune mõte välja ei lähe. Tõlkija ainuke eesmärk olevat võimalikult raskepärase elegantsiga edasi anda Blochi sõnu. See jäi minule natukene arusaamatuks. Ma ei tea, kui kodus Vahing ise romaani keeltes on, ta oleks ju võinud Blochi originaali vaadata. See, mida mina püüdsin, oli ju Blochi mõtte edasiandmine sõnade kaudu, ma ei lugenud end kuidagi olevat kutsutuks nendele sõnadele minigeid täiendavaid sisusid või mõtteid või mõtetevarjundeid juurde andma või juurde kirjutama. See on nagu ka Henriku kroonika puhul.³ Töötasin sellega palju. Ainult kunstiline kujundus on allpool igasugust arvamist, see keerati nahka. Eesmärk oli sama. Ma saan aru, et kui värsse tõlkida, siis need peavad riimis olema, vormiliselt ja ka sisuliselt, neil on mingi tundeelamuslik taust. Blochi mõtet aga ei saa teistmoodi edasi anda kui tema sõnadega. Muide, kui kriitik oleks vaadanud, et seal on kahe autori tekst – seal on Lucien Fèbvre'i ja Marc Blochi tekst –, kuivõrd need on erinevad, ka eestikeelses tõlkes, siis ei olegi vaja prantsuse originaali vaadata. See oli Bloch ise, kes niimoodi professorlikult kirjutas. Siin ma istun ja teistmoodi tõlkida ei saa. Muide, sel-

lega oli veel toredaid naljalugusid. Seal taga on ka isikunimede register, mida ma tegin hoole ja armastusega. Mu kadunud poeg aitas ja nautis ka seda tegemist. Seal on näiteks niisugune mees nagu Karl Heinrich Marx, saksa filosoof, ja siis on Adolf Hitler, Saksa riigimees, ja Jeesus, juudi usukuulutaja. Praegu ei pööra keegi tähelepanu, aga sel ajal oli nii tore seda teksti lugeda. Läbi läks ta sellepärast, et Mart Kivimäe ei esitanud registrit tsensuurile. Olivat olnud niisugune võimalus.

Mart Kivimäe tahtis hiljem ka igasugu asju välja anda ja mind rakendada. Ma hakkasingi Huizinga "Homo ludensit" tõlkima. Jälle sellepärast, et hollandi keelt ma ei oska. Olen õppinud enda lõbuks natukene, selleks et lugeda. Agraarajaloos ja asustusajaloos puhul on hollandlased palju teinud, nad saadavad ajakirja mulle tänapäevani, ja on ju vaja lugeda – seal midagi suurt kunsti ei ole. Tõlkimine on siis muidugi eriti mõnus. Aga sada asja, ja ma ei jõudnud sellega kaugele, "Homo ludens" oli mul pooleli, kui Kirjanike Liidu praegune sekretär Mati Sirkel tuli tänaval vastu ja küsis, kuidas sellega on ja tundis nagu huvi tõlkimisega vastu. Ma ütlesin, et mina teda niipea küll ei jõua teha. Võtku tema, kui tahab, ja tehku jumala nimel, mina kade ei ole. Tema tõlkis selle Akadeemia sabas teatavasti ära. "Homo ludens" on jälle väga kiiduväärt raamat, kuigi mitte ainus Madalmaade ajalookirjanduses. Samuti hakkasin Russowi kroonikat tõlkima, see on ka pooleli. Võib-olla kunagi viin isegi lõpule. See on ka omamoodi huvitav, püüda adekvaatselt tõlkida. Senised eestikeelsed tõlked on kuidagi natukene asjaarmastajalikud. Kuna seda on paar korda ilmunud, siis vaevalt keegi välja andma hakkab, aga enda lõbuks – omamoodi põnev on vastete otsimine igasugu asjadele.

Peale Huizinga tahtis Mart Kivimäe Kula välja anda. Kula on küll tõsiusklik marksist, aga tõeline teadlane. Tema kirjutas feodalsmi poliitökonoomia teooria, analüüsis teaduslikult feodalsmi ja kapitalismi erinevusi. Poršnev kirjutas Venemaal ka mingisuguse

³ Henriku Liivimaa kroonika /toimetanud ja kommenteerinud E. Tarvel/, Tallinn, 1982.

jama. Kulal oli minu meelest tõsiselt võetav raamat, mis näitab, et feodalism erineb põhimõtteliselt kapitalismist, mille pärast tema majanduslikul analüüsil ei saa kasutada kapitalismile omaseid meetodeid. Näiteks põllumajanduse puhul tuleb nonsenss välja, kogu aeg töötatakse miinustes. Asja tuum on tegelikult väga lihtne – ei arvestata, ei väärtustata harilikult oma tööjõudu, nii nagu meiegi talumajanduses. Kui siin hakkaks tõelist majanduslikku analüüsi tegema ja iga töötunni eest peremehele ja perenaisele ka palka maksma, siis oldaks ikkagi väga kõvasti pankrotis. Nii-sugust tänuväärt tööd tegi kirjastuses Mart Kivimäe, kuni ta lahti lasti. See on jälle üks kurb lugu. Siirak, minu koolivend, oma jutu järgi ei tahtnudki seda asja nii rangeks ajada. Bürokratide seisukohalt oli Mart Kivimäe tõesti absoluutselt vastuvõetamatu. Mina oma meelest sain kuidagi nagu mõlemast aru, aga nemad vastastikku ei tahtnud üksteisest üldse aru saada. Mart pretendeeris täielikule loominguvabadusele, vabakutselise literaadi staatusele. Direktor Siirak tuli enda meelest temale maksimaalselt vastu igasuguste tähtaegade mittetähtsustamise suhtes. Siis aga katkes tema kannatus ära ja ta hakkas meetmeid rakendama, mida Mart väga valuliselt vastu võttis. Tema kavatsus välja anda ka sisukamat ajalookirjandust oli muidugi hea. Ma ei tea, kas on mõtet kõiki niisuguseid asju tõlkida ja kättesaadavaks teha – et peaksid need emakeeles olema. Teised rahvad annavad välja. Nähtavasti on mõte. Ei saa ju eeldada, et kõik loevad flaami või prantsuse või itaalia keeles, see oleks vist liiga palju nõutud.

Allikate väljaandmisega oli nii, et meil töötas kunagi instituudis Jaan Unt, praegu ladina filoloog Tartus, niisugune tark ja tore ja õpetatud mees. Moskvas hakati Pašuto algatusel mingit allikate korpust välja andma. Mis ülevaalt poolt tuli, see leidis heakskiitu liiduvabariikides ja siin oli ka plaanis hakata allikatega rohkem tegelema. Selleks, et mingit ajukapatsiteeti saada, pandi Jaan Unt Leningradi õppima. Kui ta tuli tagasi Ajaloo Instituuti, olid vahepeal juba võimalused kitsenenud ja talle oli tööd vaja. Vassar tahtis alguses panna "Saxo Grammaticust" tõlkima. Mina, olles selle si-

suga natukene tuttav – ei tea, kas Vassar oligi lugenud –, laitsin maha. Seal on väga vähe eestlastest juttu, mõned passused ainult. Siis tõlkis tema Dionysius Fabriciuse kroonika ära. See on tänapäevani olemas, pidime selle välja andma. Mina lubasin kommenteerida. Jaan Unt tõlkis. Sellest on paar aastat mööda läinud, vist on kõrvale jäänud. Aga Fabriciuse kroonika peaks meile huvitav olema. Siis tuli Siilivask instituudi direktoriks ja tema oma suures tarkuses ja lähiajaloo arendamise huvides koondas Jaan Undi ära, viskas tänavale, ja ta oli igasuguse tööta ja sissetulekuta. Minul siis suure klanimise peale õnnestus talle instituudis mõnikord mingit juhutööd leida, niikaua kui ta sinna ülikooli võeti. Tema, latinistina, ma kardan, oli seal ka kuidagi pool või veerand või kolmveerand põlu all, neil aegadel.

■ *Missugustes raamatukogudes Sa oled töötanud?*

Ma ei ole iial töötanud mõnes tõeliselt suures raamatukogus, nagu Briti muuseumi raamatukogu ehk on. Kongressi raamatukogus olen ma sees käinud ja vaadanud natuke, aga see mulje on muidugi põgus. Stanfordi ülikooli raamatukogu vaatasin ka. Asi on ju niimoodi, et midagi täielikku ja kõikehaaravat on raske tänapäeval ette kujutada. Võib-olla see kunagi tuleb uuel virtuaalsuse tasemel – universaalne globaalne raamatukogu internetis. Tänapäeval nii ei ole, raamatukogud on kõik paratamatult ikka piiratud ja regionaalsed.

Lenini raamatukogu Moskvas on minu meelest vaieldamatult suur raamatukogu. Seal on kandepind olemas. Leningradis olen ma vähem käinud. Ajalooteaduste raamatukogus küll mõnikord, Saltõkov-Štšedrini raamatukoguga ma ei ole eriti tuttav. Kui ma Marc Blochi tõlkisin, siis oli seda spordi mõttes vaja kommenteerida. Venekeelsele tõlkele oli Gurevitš pannud kommentaarid taha. Minu meelest olid need ebapiisavad. Ei tea, kas ma tegin seda eesti keeles paremini, aga ma püüdsin. Eesmärk oli ka ennast arendada. Ma ei tea, kas ma sain võib-olla mõne raamatu Teaduste Akadeemia Raamatukogust. Riiklik raamatukogu, Kreutzwaldi nimeline, tema oli nagu raskemi-

ni kättesaadav. Seal oli vist nii, et suurem osa raamatuid ei kajastunudki üldkasutatavates kataloogides, nii et see ei tulnud kõne alla. Raamatud, mis ma Tallinnas sain, mahtusid kahe, võib-olla isegi ühe käe sõrmedele kindlasti ära. Siis läksin Tartu Ülikooli Raamatukokku ja seal ei olnud ka mitte midagi. Bloch suri ju 1944. aastal, kui ma õigesti mäletan, või tapeti – kuidas peaks ütlema. Nii et tema raamat "Ajaloo apoloogia"⁴ kajastas põhiliselt 1920.–1930. aastate teadmiste taset ja kirjanlust. Bloch kirjutas oma raamatu vangis mälu järgi, sellepärast ei olnud viiteid, prantslased ei panegi neid, ja õigesti teevad, aga arvestades üldharivat eesmärki, on siiski hea, kui need on. Lenini raamatukogus, nii palju kui mina aru sain, oli prantsuse kirjandus täiesti esindatud, absoluutselt. Prantsuse kirjanduse puhul ei olnud juhtumit, et ma ei oleks midagi saanud, mis tellisin. Anglosaksi kirjandusega oli ka suuresti nii, võib-olla saksa omaga juba nõksukene vähem, kuigi ka, aga kõik muu, väiksemad ringid, olid praktiliselt olematud. Näiteks Põhjamaade kirjandus oli juhuslikult ja napilt esindatud. Madalmaade oma samuti. Hiljem vaatasin ma Gentis, Leuwenis ja Brüsselis, kui avar on siiski see Madalmaade kultuuriring, nii prantsus- kui ka flaamikeelne, kui palju on seal ajalookirjandust. Asi ei lõpe Huizinga ja Pirenne'iga, kaugegtki mitte. Moskvas midagi sellest leida oluks lootusetu ja see on põhjendatud ka. Ikka kontsentreerutakse millelegi. Kui niisugused kultuuriringid nagu prantsuse, vene ja anglosaksi on esindatud, see on siis juba küllaltki avar piir. Nende kultuuriringide ajaloo teabe baasil peaksid hakkama välja kooruma põhimõttelisemad käsitlused, mis on eesmärgiks seatud. Kui kataloogist otsitakse ainult Järvamaa ajalugu, siis võib-olla põhimõttelisemad küsimused ei tule nii hästi välja.

Kardan, et suur osa Akadeemia raamatukogu komplekteerimisrahast läks täppisteadustele. Ajaloos Instituuti tulid ju mingisugused lehed, me täitsime neid ja andsime mingeid soovitusi, aga kuivõrd neid arvestati, see on omaette küsimus. Komplekteerimine oli suuresti juhuslik, kuna seda rahakest oli niivõrd vähe. Kui oleks saanud tellida vähemalt

olulisemaid teatmeteoseid – ajaloo ja kunsti ajaloo alal... Jumal hoidku, kui palju on igasuguseid väärtuslikke entsüklopeediaid, mida oleks vaja.

Tellimise ja komplekteerimisega on niimoodi, et peale teatmeteoste, mis on esmane, peaks ka olema mingisugune vajalik miinimum ajakirju. Mina ei loe enam regulaarselt ajakirju. Näiteks ma ei teagi, kas tänapäeval Rahvusraamatukogus ja akadeemia raamatukogus Annaalid⁵ käivad. Vanasti nad kindlasti ei käinud, seda ma tean hästi. Läti juhtiv majandusajaloolane, minu sõber Dorošenko näiteks oli väga uhke, et temal õnnestus tellida Annaalid sealsesse akadeemia raamatukokku. Meil siin Baltimaadel oleks nüüd hiina ajalooteaduse esindatus liiga palju nõutud, aga oleks ju hea, kui oleks mingisugune ülevaade vähemalt prantsuse või ütleme Ühendriikide ajalookirjutuse koolkondadest. Aga praegu, ma kardan, et traditsiooniliselt tulevad Põhjamaadest ajalooajakirjad igast vastavast maast: Historisk Tidskrift ja Historiallinen Aikauskirja, siis vene ajakirjad. Kuidas teistega on? Muidugi, eks igaüks vaatab selle järgi, millega ta ise tegeleb. Kui me tegelesime agraarajaloo, siis meil oli väga suur janu sellise ajakirja järele nagu Zeitschrift für Agrargeschichte und Agrarsoziologie, aga neil, kes tegelevad reformatsiooniga, ei lähe seda just väga vaja. Nähtavasti peab lähtuma ikka praktilistest vajadustest. Välismaal ju valib professor selle järgi, mida ta ise uurib ja mida ta seminarides teeb. Tartus vaatasin ma imestusega, et seal ei olnud midagi sõdadevahelisest Prantsuse kirjandusest, kuigi ma kasutasin neid vanu katalooge. Mida see siis tähendab? Kas nad on kuidagi ära kadunud, ära visatud või neid ei olnudki. Ma mõtlesin, et äkki minu onu Peeter ostis ise neid raamatuid oma isiklikku raamatukokku. Temal oli suur raamatukogu, mingisugust muud varandust tal ei olnud. Püksid ja siis korteri sisustus. Raamatukogu põles kaks korda ära. Esimene kord Päeva tänaval sõja ajal – puumajad läksid nagu lahinal – ja teine kord

⁴ M. Bloch, *Ajaloo apoloogia* ehk ajaloolase amet. Tallinn, 1983. Tõlkinud Enn Tarvel.

⁵ Annales. Économies, Sociétés, Civilisations.

hävisid need, mis ta vahepeal oli jõudnud soetada, 1944. aasta sügisel Tähe tänaval. Vorkutas muretses ta endale veel ühe raamatukogu. Sõbrad Paul Ariste ja Julius Madisson saatsid talle raamatuid järele, neid oli olnud üsna palju, kastitāisi. Neid ta saatis siis ka vähehaaval tagasi. Mõningaid on mul veel praegugi alles. Mul on mõningaid sõjajärgseid raamatuid tema sissekirjutusega.

Viimasel ajal olen huvi tundnud niisuguse paraajaloo vastu, mis on arheoloogilise ja kirjutatud ajaloo vahel – hilisviikingiaja vastu. Maailmas on ju üht-teist ilmunud, aga meil muidugi eriti ei ole kirjandust, mida siin Läänemere-basseini ajaloolane vajab. Elu on sundinud 16. sajandi asjadega tegelema, seda kirjandust siin ka kuigi palju ei ole. See on muidugi suhteliselt kitsas, Läänemere-bassein on ju ka lokaalajalooline. Stockholmi Kuninglikus Raamatukogus küll ei olnud niisugust pettumust, et ei oleks leidnud, mida vajasin. Nähtavasti langes see raamatukogu kokku minu huvidega, minu vajadustega. Uppsalas ma ei käinud, seal ma ei ole pidevalt töötanud, kuigi Carolina Rediviva olevat muidugi veelgi palju tõhusam. Stockholmi ülikooli raamatukogu on minu jaoks olematu. Mõnd ajakirja avariilistel või allikapublikatsiooni vaatasin vahel. Sõnaraamatuid, mis oleksid ajaloolasele vajalikud, mis tingimata peaksid olema, on ka seal suhteliselt vähe. Kuninglikus raamatukogus muidugi leiab. Millega tahes tegeldes on tihti vaja sõna taga ajada, ja mitte niimoodi, et võtad esimese kättejuhtuva sõnaraamatu kätte, vaatad, et sõna siin ei ole, ja siis on sellega lõpp. Siis alles hakkad sõna taga ajama – vaatad vana-hollandi ja vana-taani ja indogermaani etümoloogilist sõnastikku. Seda oleks võib-olla palju nõuda, et siin ka need oleksid. Kui kandidaaditööd tegin, siis käisin ka Moskvas keerulisemaid sõnu vaatamas. Isegi ladinakeeles, kus see nimekiri peaks olema suletud, tuleb kogu aeg sõnu juurde. Retsensioonis Jaan Unt kritiseeris Henriku ladinakeelset tiitellehte, mis tema arvates oli valesti tehtud. See tuli ainult sellest, et tema kasutas teisi sõnaraamatuid. Nendes, mida tema pruukis, ei olnud niisuguseid väljendeid, mis olid neis, mida mina kasutasin. Niisuguste kategoorilis-

te väljenditega peaks olema alati ettevaatlik, olgu siis surnud või elava keele osas. Eesti keele osas, mis on ainukene keel, mida ma ladusamalt valdan, olen alati ettevaatlik. Ei ütle, et see on vigane või et niisugust sõna ei ole – kergesti võib olla. Seda enam siis suurte elavate ja surnud keelte puhul. Sõna on muidugi meil väga tähtis ja väga oluline, sellepärast peaks sõnaraamatute valik olema ikka väga suur. Samuti teatmeteoseid ja suuremaid entsüklopeediasid, olgu siis islami või kristluse või mingisuguste keskaegsete hoonete kohta – maailmas on neid kümneid ja kümneid ja kümneid. Või olgu need pühakute leksikonid või mis tahes. Kus nad siin on? Ma ei ole näinud, võib-olla nad on kuskil nendes magasinides.

Tartus ma ei ole viimasel ajal töötanud ega käinud. Seda ma võin täie vastutustundega öelda, et 1990. aastate algul seal mitte midagi ei olnud. Siis oli Tartu ülikooli raamatukogu minu kui ajaloolase jaoks olematu. Nüüd on sinna nähtavasti üht-teist tulnud, kingitusi jne. Ka olulisemaid allikväljaandeid – "Diplomatarium Danicum" näiteks on hangitud. Aga ega neil vist ole raha, et saaksid sihikindlalt osta ja komplekteerida. Ma ei tea isegi, kuidas ajakirjadega on. Näiteks see Annales, mis minu meelest on teatud indikaator. Akadeemia raamatukogus on ju ajakirjade ja seeriatega, ütleme rootsikeelsete väljaannetega, tihti peale nii, et uuemad aastakäigud on olemas, vanemaid ei ole üldse või on midagi väga juhuslikku. Mina mõtlen, et hea tahtmise korral saaks seda ka täiendada – suuremates raamatukogudes on väga suured laod ja vahetusfondid. Soomes igatahes. Olen isiklikultki niimoodi saanud. Ei tea, kas seda on tehtud, Kui ei ole täit komplekti, saaks mõningaid numbraidki. Scandiat näiteks, ma arvan, ei ole Eestis üldse. Vanasti oli vist ikka niimoodi, et arvestati mingisuguse konkreetse lugeja vajadusega. Näiteks ülikooli raamatukogu – selge see, et ta on käsi-raamatukogu ülikooli jaoks – järelikult peab vastama kõige kõrgemalt kvalifitseeritud õppejõudude vajadustele.

T